

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

V/2012

КОМПАРАТИСТИКА СРОДНИХ КЊИЖЕВНОСТИ

Ковач, Звонко (2011), *Међукњижевне расправе – Поредбена и/или интеркултурна повијест књижевности*, Београд: Службени гласник.

Тутњевић, Станиша (2011), *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу*, Београд: Службени гласник.

Крајем 2011. године у издању београдске куће „Службени гласник“ појавиле су се двије књиге које можемо окарактерисати као комплементарне, и то прије свега због чињенице да њихови аутори на темељу компаратистичког методолошког концепта приступају проблему проучавања и поређења јужнословенских књижевности. Звонко Ковач, редовни професор на Одсјеку за јужнославенске језике и књижевности Филозофског факултета у Загребу, аутор је књиге која је објављена под насловом *Међукњижевне расправе – Поредбена и/или интеркултурна повијест књижевности* и која представља ново, проширено и реактуелизовано издање (у односу на издање из 2001. године). Књига представља плод његовога дугогодишњег истраживања јужнословенских књижевности и култура и у њој се на више мјеста расправља о научним, али и наставним могућностима компаративног утемељења јужнословенске филологије. Бројне опсервације у вези са осјетљивим питањима националних филологија и њиховог међусобног дијалога, као и питањима компаратистике сроднојезичких или истојезичких књижевности, аутор даје као искусан научни радник и познавалац специфичних прилика на јужнословенском књижевнојезичком простору. И књига *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу* Станише Тутњевића настала је као досад можда најобухватније

настојање да се компаратистичком методологијом приступи тумачењу појава и процеса на јужнословенским књижевним просторима. Ту дисциплину Тутњевић је овдје именовао јужнословенском компаратистиком, док у исто вријеме Звонко Ковач у својој књизи говори о компаративној јужнославистици, обојица указујући на један легитиман корпус књижевних проучавања у ширим славистичким оквирима, корпус карактеристичан по интерлитерарној, генетској, просторној, културној, традицијској и језичкој блискости. Тутњевић је дугогодишњи професор на Филолошком факултету у Бањој Луци, гдје је изводио наставу из предмета Компаративно проучавање јужнословенских књижевности, и дугогодишњи научни радник Института за књижевност и уметност у Београду. У овој његовој књизи реализован је један од ријетких систематских подухвата на пољу проучавања јужнословенских књижевности за који се може рећи да обухвата као цјелину више националних књижевних корпуса. Управо у том јужнословенском контексту, а нарочито у оном његовом стваралачком ареалу који је језички истовјетан (мисли се на српски језик, некада именован и као српскохрватски), такве активности су обрнуто пропорционалне степену националног осамостаљивања књижевних корпуса и филолошких наука уопште. Након распада социјалистичке Југо-

славије и ратова деведесетих година остала је празнина у домену систематског универзитетског проучавања јужнословенских књижевности – иако је осамдесетих година 20. вијека, дакле пред сам рат, покренут и снажно подстакнут пројекат њеног компаративног проучавања. У оквиру овог пројекта учествовали су бројни домаћи и страни научни радници, а резултат њиховог рада на овом пољу су и четири зборника са научних скупова (1983–1991).

Умјесто класичног приказа, а поводом ових обимних књига (Тутњевићева садржи 630 страна, Ковачева 434), књига у којима је садржано толико истраживачких резултата да би била неопходна барем свеска мањег формата да би били сумирани и приказани, опредјељујем се за један другачији запис, неку врсту биљешке која је настајала током самог читања ових вишеструко значајних студија. Кренућу од појма Словенски Југ. Тутњевић га користи као географску одредницу која је, по њему, у суштини историјског карактера и која је испуњена „унутрашњим динамичним и узбудљивим књижевнокултурним садржајем, који је европској и домаћој славистичкој науци уочен и јасније именован у периоду пред Први свјетски рат (због чега се као појам овдје досљено и пише великим словом). У то вријеме првенствено обиљежен идеологијом југословенског књижевног интегрализма, током 20. вијека он је доживљавао значајне и драматичне промјене да би као географски и историјски, а потом и као политички и књижевнокултурни појам умногоме ишчезао и огласио се новим, често сасвим супротним садржајем и именом“ (7–8). Контактне и генетске везе појединих јужнословенских националних књижевних корпуса су неоспорне, разгранате и плодотворне. Дијахроно гледано, обликују их државнополитички, културноисторијски и књижевнојезички процеси. Те везе су у овим различитим

процесима међусобног зближавања и интерлитерарног дјеловања на Словенском Југу дале немјерљив допринос на пољу књижевног стваралаштва и културне узајамности. Компаратистичка методологија може дефинисати и описати сложене међусобне односе и историјско наслеђе појединих националних књижевности, како у свјетлу поменутих генетских веза, интерлитерарних контаката и књижевнокултурне узајамности, тако и у имаголошкој перспективи, у свјетлу интертекстуалности, дијалогичности, историјскотиполошких аналогија и других области упоредног проучавања.

Јужнословенска компаратистичка истраживања, међутим, познају и препреке и бројне неспоразуме који ће се тешко амортизовати на овом интерлитерарном простору. То је простор на којем готово двије деценије трају сложени процеси консолидације, негдје и редифиниције националних књижевнокултурних корпуса. С тим у вези треба истаћи да су ти процеси много динамичнији на простору некада заједничког српскохрватског језика, док су словеначка, бугарска и македонска књижевност, условно речено, на периферији тих дијалектичко-динамичких процеса стварања, именовања и конституисања нових књижевнокултурних идентитета. Српска књижевност се у таквој ситуацији нашла на удару различитих државнополитичких пројеката који у посљедњих неколико деценија настоје да истисну српско народно и културно име из књижевне стварности новооснованих држава. У том смислу је српска књижевност доживјела покушаје потпуне или дјелимичне асимилације у Хрватској, релативизације у Босни и Херцеговини, а у посљедње вријеме и у Црној Гори. Српска књижевност је у том процесу сачувала своје неоспорно књижевноисторијско наслеђе у свакој од ових државотворних јединица на тлу

бивше Југославије, али, нажалост, на једном великом књижевнокултурном простору, повлачењем српског говорног језика и српске културе, дешава се и одумирање стваралачког живота Срба. Српска књижевност изван Србије данас вјероватно најснажније живи у Босни и Херцеговини, гдје постоји дуго и плодно српско књижевно наслеђе, писци стварају на српском језику, а у оквиру универзитетских студијских програма српски језик и књижевност се проучавају у пуном научном капацитету.

Компаративно проучавање јужнословенских књижевности подразумева све претходно наведене аспекте компаратистичког проучавања појединих националних књижевних корпуса у ширем интерлитерарном контексту, као и више повезаних књижевности које су међусобно сродне према генетском, контактном или компаративноисторијском принципу. Истоимени предмет на Филолошком факултету у Бањој Луци конципиран је тако што је српска књижевност, као матична национална књижевност, тумачена у поређењу са својим непосредним књижевним контекстом. Такво проучавање могуће је и неопходно у погледу проучавања генетске сродности српске књижевности са осталим јужнословенским националним књижевностима и књижевним корпусима који су израсли према регионалном, религијском или неким другим аспектима, то јест посебностима. Та генетска сродност темељи се прије свега на принципу језичке сродности. Српски језик и српска књижевност непосредно је генетској, али и контактної вези са бугарском књижевношћу, која, разумије се, гаји сопствене књижевнојезичке и културноисторијске посебности у јужнословенском контексту. Српска књижевност с друге стране улази у комплексне односе према хрватској књижевности, с којом дијели готово идентичан књижевни језик, односно с

другим књижевним корпусима који су израсли из некада заједничког књижевнојезичког простора. У корпус јужнословенских књижевности улази и словеначка књижевност са својим богатим културноисторијским и књижевним наслеђем.

У оквирима јужнословенских књижевности компаратистичком методологијом могуће је проучавати оне значајне појаве које чине књижевноисторијско наслеђе или репрезентују неку националну књижевност у ширем контексту. Јужнословенске књижевности стоје у сложеном међуодносу када је у питању синхронија, што се нарочито односи на релације између различитих књижевних корпуса који се наслањају на корпус српске књижевности, а писани су истим или донекле алтернираним књижевним језиком. То се посебно односи на српскохрватске интерлитерарне везе, али и на књижевне корпусе чија је посебност истакнута у вјерскоконфесионалном, а некада и државнополитичком контексту, док се према језичком принципу међусобно идентификују. Ту прије свега мислимо на појам „књижевност Босне и Херцеговине“, а у новије вријеме и „црногорска књижевност“, која је на самосталност у односу на српску књижевност подстакнута снажним друштвенополитичким импулсима. Било како било и без обзира на неке специфичне аспекте културног и друштвенополитичког живота, који се неминовно преплићу са књижевним животом и књижевним стварањем, у оквиру јужнословенске компаратистике могу бити представљени и тумачени сви релевантни историјски токови, специфична морфологија јужнословенског књижевног тла, токови који су утицали на зближавање, а веома често и на међусобно удаљавање у оквиру овог интерлитерарног и интеркултурног простора. Могуће је и нужно анализирати позицију појединих јужнословенских

књижевности, а прије свега српске, у односу на значајне европске књижевне процесе, нарочито у 19. и 20. вијеку. То су процеси који су у мањој или већој мјери утицали на поједине јужнословенске књижевности, подстицали и обликовали стваралачки живот, представљали стилски узор и иницирали битне процесе на Словенском Југу.

Јужнословенске књижевности утемељене су на заједничкој традицији, што прије свега значи да свој први књижевни језик, прво писмо и своје прве писане споменике дугују Тирилу и Методију, а њиховим ученицима и настављачима чињеницу да је оно што је зачато и заживјело у вријеме солунске браће пружио суштински отпор бројним историјским недаћама, опстало и опстајало као јужнословенска и општесловенска књижевнојезичка и књижевнокултурна традиција. Та традиција је темељна и изходна вриједност, као и основа за компаративно проучавање јужнословенских књижевности, како са становишта генетске сродности, тако и становишта заједничке културне историје у првом периоду словенске писмености, тј. у вријеме првих писаних (књижевних) споменика. Сви каснији процеси у којима су поједини јужнословенски национални корпуси стицали културне, државне и вјерске посебности могу се тумачити у истом методолошком маниру, што ће рећи да могу бити сагледани у поредбеном свјетлу у којем ће се видјети везе између књижевности и културно-историјских токова.

Различите теме у књизи *Међукњижевне расправе – Поредбена и/или интеркултурна повијест књижевности* обухватају вишегодишњи, па и вишедеценијски резултат научно-наставних активности Звонка Ковача и одражавају њихов компаратистички карактер. Књига обухвата пет поглавља у којима се расправља о јужнославистичком филолошком наслеђу, али и о савременим

компаратистичким питањима и проблемима. У поглављу о наслеђу Ковач говори о Ватрославу Јагићу и словенској књижевној компаратистици, о Погачниковој регионалној компаратистици, као и о другим важним темама у оквиру којих се бави почецима, то јест зачецима књижевнојезичких и књижевнокултурних истраживања које данас реактуелизујемо компаратистичком методологијом и праксом. У посебном поглављу Ковач расправља о компаратистици сродних језика и идиома, прије свега у јужнословенском интерлитерарном и интеркултурном контексту, што представља можда најактуелније, ако не и најзначајније поглавље ове књиге. У њему је изнесен низ опсервација и теоријских могућности проучавања књижевности и култура у јужнословенском ареалу, и то управо са компаратистичких полазишта. Аутор се у двама посебним поглављима бави и неким конкретним примјерима и питањима, писцима и њиховим дјелима, онима које карактерише нека врста двојне припадности – пише о Андрићу, Селимовићу, Десници итд. У посљедњем поглављу више се бави неким наставно-научним аспектима и моделима студија јужне славистике. У основи, Ковачева књига представља важан допринос обнови методолошких дискусија. Позивајући се на Константиновића, Флакера и Ђуришина, аутор каже да су „од познатих теоријских покушаја да се компаратистика примијени и у другим случајевима најближе комплексу јужнословенских књижевности биле [...] методолошке концепције о саставу књижевности етнички сродних народа [...]“ (115). У том смислу, проучавање јужнословенских књижевности подразумијева низ легитимних компаратистичких метода и специфичности, попут језичке сродности, чак дјелимичне једнојезичности, близине, контаката, интерференције, вишеструкости конфесионално-цивилизацијских

кругова итд. „Компаративно проучавање јужнословенских књижевности, унаточ резервама које су код неких још присутне, има заправо вишеструко своје оправдање: компаративно у правцу политекстуалности, компаративно у смислу полидисциплинарности, комплементарно-компаративно и компаративно-контрастно у правцу синтезе – могуће 'присподобљене' повијести јужнословенских књижевности [...]“, каже Звонко Ковач (109).

Књигу занимљивом чини и низ Ковачевих опсервација које би могле да се назову и ангажованим, кад не би биле тако духовито и присно изнесене, с циљем да се афирмише и учини атрактивнијом ова књижевнонаучна област, али исто тако и да се релаксирају одређене напетости које неминовно прате ова и оваква (компаративна и контактолошка) истраживања. Те опсервације аутор углавном износи у уводним дијеловима расправа, као и у закључцима или другдје у тексту гдје му се укаже прилика да се осврне на околности и специфичности, на људску и професионалну ситуацију која је својствена, често на неугодан начин, оним истраживачима који се баве компаративним проучавањем јужнословенских књижевности. На тај начин, експлицитно, Ковач говори о незахвалној ситуацији у којој се таква истраживач може наћи „усуђујући се упознати и разумјети – друге“ (129). Наравно, ова опаска је једна од оних које би се могле читати у знаку духовите примједбе о „разговору неугодном народа јужнословенскога“ (347), с посебним освртом на новонасталу ситуацију и значајнији изостанак дијалога међу јужнословенским националним филологијама у условима друштвене дистолеранције (163). Све ове примједбе и опаске су уједно и својеврсна професионална исповијест аутора о неспоразумима у које је „као хоћеш-нећеш јужнославијст, у тешким ратним и поратним

годинама, долазио с појединим колегама кроатистима, не само због њихова неразумијевања [...], него и због честих приговора дневнополитичке природе према којима је залагање за интегралне славистичке студије повезивано са старом праксом и идеологијама умјесто с новим концепцијама студија језика и књижевности [...]“ (403).

Књига *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу* Станише Тутњевића такође садржи пет поглавља и, како је то у уводним напоменама и наглашено, бави се како општим и теоријским приступом, ћирилометодијевском традицијом и исходиштима јужнословенских књижевности, тако и конкретним односима који се успостављају на међунационалним књижевним релацијама – како у синхронији, тако и у дијахронији. Тутњевић полази од чињенице да се из „укупне ћирилометодијевске традиције која у оквиру балканског књижевног простора заузима посебно мјесто“ постепено развило „неколико међусобно тијесно повезаних, испреплетаних, често сасвим сраслих, готово неразлучивих књижевних цјелина“ (11). То је процес првобитног књижевнокултурног сједињавања, који је историјски, али траје још увијек и пред нашим очима одвија се према своме окончању, у смјеру супротном од првобитног. То је процес који је аутор представио у поглављу „Језик, нација и држава као претпоставке за конституисање књижевних токова на Словенском Југу“, темељно опсервирајући критеријуме и обрасце према којима је кроз историју дефинисан појам нације, па и националне књижевности. Због неких нетипичних одређења националних књижевних идентитета на јужнословенском простору, Станиша Тутњевић посвећује нарочиту пажњу околностима које су довеле и још увијек доводе до тог раслојавања и умножавања ужих књижевних цјелина. У трећем поглављу ове књиге разматрају се компа-

ративно-историографски аспекти ћирилометодијевске традиције у Босни и Херцеговини: од првих средњовјековних токова, преко вишевјековних оријентално-исламских утицаја, па до новијег времена, када се у 19. вијеку традиционални културнокњижевни образац обнавља и јача у знаку вуковских реформи. У четвртом поглављу тематика је такође углавном актуелна и у функцији је разјашњавања важних културних и књижевнојезичких тенденција које се одвијају у времену у којем живимо. Ово поглавље чине радови који представљају варијације на тему идентитета Муслимана и у њима се историографски још детаљније освјетљује свеукупни ток муслиманског стваралаштва у БиХ, те процес национализације Муслимана као културни, духовни и политички пројекат. Пето, посљедње поглавље књиге *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу* чине текстови у којима се огледа „унутрашња поетичка сродност јужнословенских литература, посебно оних ствараних на српскохрватском језику“. У њима се Тутњевић бавим Матошевим, Крлежиним, Шимићевим, Ковачићевим и Куленовићевим дјелима која је заправо тешко другачије и посматрати него у контексту јужнословенских литерарних токова.

Недвосмислено велики распони књиге *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу* обухваћени су збиром поетичких и поетолошких истраживања од којих неки представљају ранија научна достигнућа Станише Тутњевића, а неки су сасвим нови оригинални научни радови, прочитани на недавним симпозијумима и објављени у релевантним зборницима. Ту су, наравно, и она поглавља која обухватају материју коју је Тутњевић интерпретирао неколиким генерацијама студената Филолошког факултета у Бањој Луци. Све то чини једну чврсто утемељену литературу, грађену на компаратистичким основа-

ма са циљем да се велики број писаца, дјела, појава и процеса на јужнословенском књижевном простору (или размеђу) не остави изван контекстуалних оквира једне националне књижевности. Јер ради се о значајним корпусима, о непосредним контактним везама српске и других јужнословенских књижевности, о њиховим генетским спонама, имаголошким перспективама, о интерлитерарном и интертекстуалном подручју које обухвата један респектабилан корпус, најзад и о бројним аналогијама које је могуће готово на сваком кораку уочити. Неке од тих веза Станиша Тутњевић је обухватио у књизи *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу* и у бројним поређењима повезао, понекад се чини, неповратно раскинуте споне. Примјери тих веза нису исцрпљени и показују се као потреба да се о релевантним књижевним појавама и ремек-дјелима јужнословенских књижевности говори и даље, често и систематски – као потреба да се о спорним питањима расправља отворено и аргументовано. Тутњевић пише углавном о великим књижевним темама, именима и „канонизованим“ књижевноумјетничким дјелима, а ако на неким мјестима говори и о умјетнички слабијим остварењима, говори о њима као о компаратистичком потенцијалу јужнословенских литерарних корпуса. Књига *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу* обимна је читанка тих компаративистичких перспектива, али је велики и простор који оставља за будућа истраживања овог књижевног корпуса у вјероватно најактуелнијем методолошком подручју на свијету, па и на Словенском Југу.

Теоријски аспекти Ковачеве књиге са којих се сагледавају могућности компаративног проучавања јужнословенских књижевности, евидентно је, већ увелико постоје као пракса у оквиру Тутњевићевих истраживања. У *Разме-*

Саша Шмуља

Ћима књижевних токова на Словенском Југу Тутњевић је сабрао главнину својих научно-наставних резултата на пољу проучавања јужнословенских књижевности, дајући им и поредбено књижевноисторијско утемељење, али и примјену у поетолошком и текстолошком погледу. Примјетно је да оба аутора полазе од чињенице да се компаратистичком методологијом такође изразито прихвата и афирмише концепт националних књижевних корпуса на јужнословенском интерлитерарном простору, па се према томе не може говорити о интегралистичкој тенденцији ове дисциплине, него управо о трајном прихватању концепта који се може третирати као компаратистика сродних књижевности. При томе сваки научноистраживачки захват преко границе једне националне књижевности неминовно наилази прије свега на непосредно интерлитерарно окружење које чине управо сродне јужнословенске књижевности. Другим ријечима, без тог непосредног контекста није могуће сагледавати ни шири, европски оквир националних књижевности, при чему је, опет, евидентна и нужна методолошка компетенција књижевне компаратистике. Исто тако, евидентно је да Ковач показује снажнији ангажман на афирмацији компаратистичког тумачења ју-

жнословенских књижевности и култура, настављајући тако методолошку традицију и концепцију коју је загребачка књижевнонаучна и компаратистичка средина прихватила и подстакла осамдесетих година, између осталог и у оквиру пројекта Компаративно проучавање југославнеских књижевности, у који је од тог времена убрајана и бугарска књижевност. Станиша Тутњевић је, међутим, и као професор и као истраживач у оквиру ове области инсистирао на компаратистичком предзнаку проучавања јужнословенских књижевности, јер је сматрао да се на тај начин обезбјеђује најшири и најприхватљивији спектар методолошких принципа за проучавање српске књижевности у њеном непосредном контексту. У његовој књизи, као и у његовом наставном ангажману, евидентна је снажна потреба да се одреди положај српске књижевности у јужнословенском контексту, као и да се сврха овог предмета снажно веже за србистичку концепцију студијског програма на Филолошком факултету у Бањој Луци, чиме се компаратистика у пракси показује као методолошки оквир проучавања и поређења српске књижевности са другим јужнословенским књижевностима.

sasa.smulja@unibl.rs